

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1983 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1984

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1983

VILNIUS

1984

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1983

VILNIUS

1984

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1983

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1984

63.3(2L)
Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislavas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDUNAITE (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTE, Regina ŽEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

L 0505040000—129 ž-84
M854(08)—84

© LTSR MA Istorijos institutas, 1984

TSRS KOVA UŽ TAIKĄ BEI KOLEKTYVINĮ SAUGUMĄ 1933—1935 m. IR LIETUVA

REGINA ZEPKAITE

Tarybinėje historiografijoje pirmoji straipsnio temos dalis nušviesta pakankamai. Ji plačiai ir iš esmės analizuojama daugelyje apibendrinamojo pobūdžio veikalų apie imperialistinių valstybių politiką, rengiant Antrąjį pasaulinį karą¹. Tarybų Sąjungos kovai už taiką bei kolektyvinį saugumą daug dėmesio skiria tarybiniai ir socialistinių šalių istorikai². Antrajai šio straipsnio temos daliai, liečiančiai Lietuvą, skirtų darbų nėra. Anksčiau minėtuose veikaluose apie ją kalbama epizodiškai. Ta tema plačiau nušviesta lietuvių tarybinio istoriko K. Navicko veikale, kuriame nagrinėjamas TSRS vaidmuo ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos³. Autorius išryškino Tarybų Sąjungos rūpinimąsi Pabaltijo šalių nepriklausomybe, Lietuvos fašistinės vyriausybės poziciją, pagrįstą siaurais klasiniais interesais.

Šio straipsnio tikslas — atskleisti Lietuvos padėtį tarptautinių politinių santykių persiformavimo sąlygomis, susijusiomis su nacionalsocialistų atėjimu į valdžią Vokietijoje, Lietuvos poziciją TSRS kovos už taiką ir kolektyvinį saugumą atžvilgiu. Bendri klausimai liečiami tiek, kad padėtų skaitytojui giliau suprasti ryšį tarp situacijos Europoje ir Lietuvos tarptautinės padėties, parodyti, kiek Lietuva priklausė nuo tarptautinių santykių. Straipsnio chronologinės ribos — tai didžiausių politinių poslinkių Europos gyvenime metai.

Naujos politinės konsteliacijos formavimasis (iki 1933 m.)

Pirmasis pasaulinis karas neišsprendė pagrindinių imperializmo sistemos prieštaravimų. Po karo jie toliau gilėjo, susidarė įvairūs variantai. Iki 1933 m., t. y. prieš ateinant Vokietijoje į valdžią nacionalsocialistams, prieštaravimai stipriausiai reiškėsi tarp buvusių sąjungininkių — Anglijos ir Prancūzijos. Nemaža dalimi jie susiję su abiejų valstybių prieštaringu požiūriu į Vokietiją. Prancūzija, vertindama Vokietiją kaip svarbiausią varžovę, pasisakė prieš bet kokias nuolaidas jai, trukdė jai atkurti pramonę, juo labiau remilitarizuotis. Anglija, kuriai vadovavo reakcingiausi stambiosios buržuazijos atstovai, kartu su JAV padėjo

¹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. М., 1960. Т. 1; История международных отношений и внешней политики СССР. М., 1967. Т. 1; История второй мировой войны 1939—1945. М., 1973. Т. 1; История дипломатии. М., 1965. Т. 3.

² Сиполс В. Я. Советский Союз в борьбе за мир и безопасность. 1933—1939. М., 1974; Его же. Внешняя политика Советского Союза 1933—1935. М., 1980; Skrzypek A. Strategia pokoju: Radziecka polityka Zbiorowego bezpieczeństwa w Europie 1932—1939. Warszawa, 1979.

³ Navickas K. TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920—1940 metais. V., 1966.

Vokietijai atkurti jos ekonominį potencialą, sudarė sąlygas remilitarizacijai. Tuo buvo siekiama ne tik ekonominių tikslų (kapitalų investicijos, pelno ir kt.), bet ir politinių: neleisti Europos politiniame gyvenime įsigalėti Prancūzijai, paversti Vokietiją Vakarų valstybių antitarybinės politikos įrankiu. Tai joms buvo ypač svarbu, nes nuo 1922 m. (pasirašius Rapalo sutartį) Vokietija palaikė su Tarybų Sąjunga normalius politinius ir ekonominius santykius, pagrįstus taikiu bendradarbiavimu. Juos pagilino 1926 m. balandžio 24 d. nepuolimo ir neutraliteto sutartis, kliudžiusi Vokietijai dalyvauti antitarybinėje Vakarų valstybių politikoje. 1931 m. birželio 24 d. pasirašytas nepuolimo sutarties pratęsimo neribotam laikui protokolas.

TSRS ir Vokietijos santykiai buvo nepriimtini Vakarų didžiosioms valstybėms, kurios siekė atitraukti Vokietiją nuo TSRS. Su tuo susijusi nemaža dalis nuolaidų Vokietijai.

Pasaulinė ekonominė krizė (1929—1932 m.), siaura egoistinė imperialistinių valstybių politika, jų prieštaravimai stiprino poslinkius Europos politiniame gyvenime. Atkuriamas Vokietijos ekonominis ir militaristinis potencialas silpnino ir griovė Versalio sistemą, mažino Prancūzijos reikšmę.

Ekonominės krizės sąlygomis Vokietijos politiniai vadovai dar atkakliau ėmė kovoti už reparacijų panaikinimą, teisę lygiai su kitomis šalimis ginkluotis. Stiprėjo revanšistinės nuotaikos. Vokietijos ir Lenkijos santykiai 1931—1932 m. tapo ypač įtempti⁴. Tokiomis sąlygomis vis daugiau įtakos Vokietijoje įgijo nacionalsocialistai. Politinį kapitalą kaupiti jiems labai padėjo išpuoliai prieš Lenkiją, pasisakymai prieš Versalio sutarties numatytus Vokietijos apribojimus.

Apibūdindamas ketvirtąjį dešimtmečio tarptautinę padėtį, TSRS užsienio reikalų liaudies komisaras M. Litvinovas taikliai pastebėjo, kad tai buvo labai pagyvėjusios diplomatijos laikotarpis, priklausęs nuo naujų diplomatinių planų ir kombinacijų. „Jeigu galima kalbėti apie diplomatines eras,—pažymėjo jis,—tai mes dabar esame tokių dviejų erų sandūroje“⁵.

Naujas posūkis Europos politiniame gyvenime susijęs su nacionalsocialistų atėjimu į valdžią Vokietijoje. A. Hitlerio užsienio politikos programoje pabrėžta: iškovoti Vokietijai teisę ginkluotis, atgauti prarastas teritorijas. Norint įgyti Vakarų valstybių palankumą, visa jo politika pagrįsta atkakliu antitarybiškumu. Tarybų Sąjungos užgrobimas sudarė strateginį A. Hitlerio planą. Nacionalsocialistų politika reiškė TSRS ir Vokietijos santykių lūžį. Santykių su Vokietija pablogėjimą Tarybinė vyriausybė oficialiai konstatavo Centrinio vykdomojo komiteto šeštojo šaukimo IV sesijoje (1933 m. gruodžio 28 d.)⁶. Susirūpinimas susidariusia padėtimi išreikštas Visasąjunginės Komunistų partijos VKP(b) XVII suvažiavime (1934 m. sausio 26 d.)⁷.

⁴ Ł apter K. Pakt Piłsudski—Hitler. Warszawa, 1962, p. 7—15.

⁵ Документы внешней политики СССР (далее — ДВП). М., 1970, т. 16, с. 782, прилож. 2.

⁶ ДВП, т. 16, с. 780, прилож. 1.

⁷ XVII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б): Стенографический отчет (далее — XVII съезд ВКП(б)). М., 1934, с. 10.

Didelis pavojus iškilo Lenkijai. A. Hitleris atvirai kalbėjo, kad siena su Lenkija — tai viena iš didžiausių Vokietijai padarytų skriaudų, tokia padėtis jai nepakenčiama. 1933 m. vasario 17 d. Lenkijos pasiuntinys Berlyne pranešime užsienio reikalų ministrui rašė, jog Lenkija esanti karo su Vokietija išvakarėse⁸.

Teritorijose, į kurias pretendavo A. Hitleris, sustiprėjo nacionalsozialistų veikla. 1933 m. ji pradėjo plėstis Austrijoje, Saro srityje, Gdanske, Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, ypač Klaipėdos krašte. A. Hitleris nuosekliai veikė ir kitomis kryptimis. 1933 m. spalio 14 d. Vokietijos vyriausybė atšaukė savo delegaciją iš Nusiginklavimo konferencijos, spalio 19 d. — iš Tautų sąjungos. Po tų veiksmų A. Hitleris jautėsi galįs nevaržomai ginkluotis.

Vokietiją ir toliau labai rėmė Anglija. Ji ne tik padėjo jai atsikratyti reparacijomis, sudarė galimybes atkurti militarizmą, bet ir, įjungdama į kuriamą Keturių paktą*, pripažino lygias teises su buvusiomis šalimis nugalėtojomis.

Tarybų Sąjungos veiksmai kovoje už taiką Europoje

Formuojantis naujai politinei konsteliacijai, Tarybinė vyriausybė veikė dviem kryptimis: pirma, sudarė ekonominius ir politinius kontraktus, antra, stengėsi organizuoti kolektyvinį saugumą.

Matydama iš Vokietijos kylantį pavojų, savo politiką pakeitė Prancūzija. 1931 m. prasidėjo derybos dėl nepuolimo sutarties tarp TSRS ir Prancūzijos, taip pat Lenkijos. Gegužės 6 d. pasirašytas protokolas su Lietuva dėl 1926 m. rugsėjo 28 d. nepuolimo sutarties pratęsimo, 1932 m. sausio 21 d. sudaryta nepuolimo sutartis su Suomija, vasario 5 d. — su Latvija, gegužės 4 d. — su Estija, liepos 25 d. — su Lenkija. Ypač svarbi buvo 1932 m. lapkričio 29 d. pasirašyta TSRS ir Prancūzijos nepuolimo sutartis. 1933 m. rugsėjo 22 d. Tarybinė vyriausybė pasirašė nepuolimo, neutraliteto, draugystės ir arbitražo sutartį su Italija. Lapkričio 16 d. Tarybų Sąjungą de jure pripažino Jungtinės Amerikos Valstijos.

TSRS pasirašytos sutartys pirmiausia rodo, kad ji užtikrino artimiausių kaimyninių šalių neutralumą ir apsaugojo savo vakarines sienas nuo galimų netikėtumų. Nepuolimo ir neutraliteto sutartys sustiprino visų jas pasirašiusių šalių tarptautinę padėtį, saugumą. Pasirašydama sutartis su Prancūzija ir JAV, Tarybinė vyriausybė iškovoj proletariato diktatūros pripažinimą, įrodė, kad skirtingos politinės santvarkos negali būti nesantaikos pagrindas. Tai buvo svarbus taikos stiprinimo veiksnys.

Norėdama stabilizuoti tarptautinę padėtį, TSRS dalyvavo Nusiginklavimo konferencijoje. Pasisakydama už konkrečius visuotinio saugumo

⁸ Lapter K. Min. veik., p. 20.

* Keturių paktą, tiksliau sąjungą, ėmė kurti Italija 1933 m. liepos mėn. Ją turėjo sudaryti Anglija, Prancūzija, Italija, Vokietija. Šios valstybės turėjo tvarkyti visą Europos politinį gyvenimą, nukreipti Vokietiją į Rytus, izoliuoti Tarybų Sąjungą. Kai kurių istorikų nuomone, Keturių pakto idėjos autoriai buvo Anglijos diplomatai (Skrzypek A. Min. veik., p. 42).

stiprinimo veiksmus, TSRS delegacija 1932 m. vasario 6 d. pasiūlė suformuluoti agresijos sąvoką ir pasirašyti konvenciją dėl jos apibrėžimo. Tarybinės deklaracijos projektas leido taikyti agresoriui sankcijas, numatytas Tautų sąjungos pakte.

1933 m. liepos 3 d. tokia konvencija pasirašyta tarp TSRS, Estijos, Latvijos, Lenkijos, Rumunijos, Turkijos, Persijos ir Afganistano, liepos 4 d.— tarp TSRS, Rumunijos, Čekoslovakijos, Turkijos ir Jugoslavijos, liepos 5 d.— tarp TSRS ir Lietuvos. Tų pačių metų liepos 23 d. prie konvencijos prisijungė Suomija. TSRS užsienio reikalų liaudies komisaras M. Litvinovas spaudos atstovams Londone pareiškė, kad konvencijos pasirašymas pirmiausia reiškia naują grandį Tarybinės vyriausybės priemonių grandinėje, stiprinant taikius santykius su kaimyninėmis šalimis⁹. Tarybinei diplomatijai taiką ginti pavyko patraukti ir Vidurio Europos šalis, su kuriomis TSRS nebuvo pasirašiusi nepuolimo sutarčių. Tai buvo pirmas žingsnis kuriant kolektyvinio saugumo sistemą Europoje. Norėdama sustiprinti kovą už taiką, 1934 m. rugsėjo 18 d. TSRS įstojo į Tautų sąjungą.

Lietuvos padėtis formuojantis naujai politinei konsteliacijai

Tarptautinių santykių raida, jėgų persigrupavimas turėjo lemiamą įtaką mažosioms valstybėms, kurios buvo per silpnos vesti savarankišką politiką ir turėjo taikytis prie naujos politinės konfigūracijos. Tarp jų buvo ir Lietuva. Jos padėtį ypač sunkino Vokietijos ir Lenkijos tikslai.

Lietuva visą laiką domino Vokietiją savo geopolitine padėtimi, kurią galima buvo panaudoti tranzitui į Rytų Europos šalis, paversti Lietuvą patogiu placdarmu karo veiksams prieš Tarybų šalį ir Lenkiją. Vokietija norėjo sustiprinti Lietuvoje ekonominę ir politinę įtaką ir pajungti ją savo interesams. Kokį vaidmenį Vokietija vaidino Lietuvos gyvenime, rodo vien tai, kad 1928 m. Lietuvos eksportas į Vokietiją sudarė 57,7%, o 1930 m.— 59,9% viso eksporto¹⁰. Lietuvos ir Vokietijos santykiams smarkiai trukdė Vokietijos pretenzijos į Klaipėdos kraštą, ypač sustiprėjusios kartu su pretenzijomis į visas prieš Pirmąjį pasaulinį karą valdytas žemes. Vokietijos priemonės buvo nukreiptos prieš Lietuvos teritorijos integraciją. Ji kliudė normaliai veikti Klaipėdos krašto institucijoms, paskui skundė Lietuvą Tautų sąjungai kaip nevykdančią konvencijos ir statuto.

Atėjus į valdžią A. Hitleriui, Lietuvos padėtis dar pasunkėjo. 1933 m. Klaipėdos krašte suaktyvėjo nacistų veikla. Jų rankose — svarbiausių vokiškų laikraščių leidimas. Per vokiškus bankus teikiama finansinė parama Klaipėdos krašto vokiečių dvarininkams ir valstiečiams, ypatingi kreditai politiniams veikėjams, kuriami ginkluoti smogikų būriai, sustiprėjo nacistų teroristinių grupių veikla. 1933 m. pabaigoje prasidėjo

⁹ ДВП, т. 16, с. 394, док. 214.

¹⁰ Lietuvos užsienio reikalų ministerijos ekonomikos departamento biuletenis.— Lietuvos TSR centrinis valstybinis archyvas (toliau — CVA), f. 383, ap. 9, b. 255, l. 380.

slaptas rengimasis ginkluotam sukilimui, kurio tikslas — atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos ir prijungti prie Vokietijos.

Anksčiau minėti įvykiai (Vokietijos militarizmo atgimimas, išėjimas iš Tautų sąjungos, Keturių pakto kūrimas) stipriai veikė Lenkijos užsienio politiką. 1933—1934 m. joje buvo ypač staigių posūkių. VKP(b) CK XVII suvažiavime ji apibūdinta kaip pilna netikėtumų ir zigzagų politika¹¹. Gerokai pablogėjo Lenkijos santykiai su Prancūzija. To priešžastis buvo Prancūzijos dalyvavimas Keturių pakte, Lenkijos interesų ignoravimas, baimė, kad be Lenkijos žinios Paryžius bet kada gali pradėti derybas su Vokietija, nepaisydamas Lenkijos interesų. Ypač didelę įtaką užsienio politikos posūkiams turėjo Lenkijos vyriausybės įsitikinimas, jog Lenkija gali vesti didelės valstybės savarankišką politiką. Lenkijos užsienio reikalų ministras J. Bekas, 1933 m. lapkričio 20 ir 23 d. kalbėdamasis su TSRS pasiuntiniu Lenkijoje V. Antonovu-Ovsejenka, pabrėžė, kad Lenkija turi išsikvoti tvirtą vietą tarp didžiųjų valstybių, kad ji neeis kalbėti apie jos reikalus be pačios Lenkijos atstovų. „Tegul Berlyne, Londone ir Romoje žino, kad apie Lenkiją reikia kalbėti Varšuvoje“¹², — pažymėjo J. Bekas.

Tuo pat metu Lenkijos santykiai su Tarybų Sąjunga pastebimai pagerėjo. Šis posūkis buvo akcentuotas VKP(b) XVII suvažiavime. „... Posūkis į gerą pusę mūsų santykiuose, — pasakyta VKP(b) CK ataskaitiniame pranešime, — nepriklausomai nuo jo rezultatų ateityje yra faktas, kurį verta iškelti ir pažymėti kaip taikos stiprinimo veiksnį“¹³. Norėdama sustiprinti savo padėtį, o ypač sutrukdyti Vokietijos įtakai Pabaltijyje didėti, Lenkijos vyriausybė 1933 m. pabaigoje Tarybų Sąjungos diplomatams iškelė mintį apie Pabaltijo respublikų saugumo garantavimą. „Europos žemėlapyje yra „silpna vieta“ — tai Pabaltijo šalys, — kalbėjo J. Bekas V. Antonovui-Ovsejenkai. — ... Mes vienodai suinteresuoti ją sustiprinti, ir tam reikia ieškoti ekonominių ir politinių priemonių“¹⁴. J. Beko užuomina TSRS užsienio reikalų liaudies komisariate buvo sutikta palankiai. Tarybų Sąjungos politika Pabaltijo šalių atžvilgiu visą laiką buvo grindžiama jų nepriklausomybės saugojimu. M. Litvinovas 1933 m. gruodžio 14 d. pasiūlė Lenkijos vyriausybei bendros deklaracijos projektą. Jame pabrėžta, kad abi vyriausybės būtina Rytų Europos taikos sąlyga laiko ekonominę ir politinę Pabaltijo šalių nepriklausomybę ir kad abi pusės ja rūpinsis. Iškilus pavojui kuriai nors Pabaltijo respublikai, Lenkija ir TSRS svarstys susidariusią padėtį¹⁵. Tarybinė vyriausybė numatė, jog, paskelbdama tokią deklaraciją, įkvėps Pabaltijo šalims pasitikėjimą, sustiprins jų priešinimąsi Vokietijos įtakai, parodys galimą tvirtesnių kaimynų paramą. Ji siekė susilpninti Vokietijos spaudimą joms. O svarbiausia, pažymėjo M. Litvinovas, Tarybinė vyriausybė norėjo sudaryti Tarybų Sąjungos ir Lenkijos abstrakčių pokalbių apie taikos stiprinimą konkrečių pagrindą¹⁶.

¹¹ XVII съезд ВКП(б), с. 13—14.

¹² ДВП, т. 16, с. 689—694, док. 394.

¹³ XVII съезд ВКП(б), с. 13—14.

¹⁴ ДВП, т. 16, с. 698, док. 398.

¹⁵ Ten pat, p. 747, док. 426.

¹⁶ ДВП, т. 17. М., 1971, с. 136, док. 53.

J. Bekas neprieštaravo deklaracijai. Susitarta ją paskelbti, gavus Pabaltijo valstybių vyriausybių sutikimą. Lietuvos vyriausybę apie numatytą deklaraciją informavo TSRS pasiuntinys Kaune. Kadangi, blogėjant santykiams su Vokietija, Lietuvos padėtis buvo labai sudėtinga, vyriausybė neprieštaravo dėl tokios deklaracijos¹⁷, nors viena jos garantų buvo Lenkija, kurios politiniai vadovai 1933 m. vėl mėgino sureguliuoti santykius su Lietuva. Tačiau Lenkija pradėjo trauktis nuo deklaracijos. Jau 1934 m. sausio 31 d. jos pasiuntinys Maskvoje J. Lukasevičius, kalbėdamas su M. Litvinovu, abejojo dėl galimumo paskelbti deklaraciją¹⁸. Vasario 3 d. jis pareiškė, kad Lenkija apie bendrą TSRS ir Lenkijos deklaraciją daugiau nebekalbėsianti¹⁹. Per J. Beko vizitą į Maskvą (1934 m. vasario 13—15 d.) taip ir nepaskelbta bendra deklaracija dėl Pabaltijo, nors anksčiau tai buvo numatyta. TASS'o komunikate apie J. Beko viešėjimą Maskvoje tik pažymėta, kad „jos (TSRS ir Lenkija.— R. Ž.) ir toliau pasiryžusios bendradarbiauti, saugodamos ir stiprindamos taikius ir normalius, santykius artimiausiose abi pusės dominančiose Rytų Europos šalyse“²⁰.

Kyla klausimas, kodėl Lenkijos vyriausybė padarė tokį staigų posūkį savo politikoje? Į jį atsakyti galima, apžvelgus Lenkijos ir Vokietijos santykių raidą. Dar 1933 m. pavasarį Lenkijos vadovai darė žygių santykiams su Vokietija pagerinti. Nėra abejonės, kad tokią jos politikos kryptį veikė pablogėję santykiai su Prancūzija. Aišku, ją skatino Lenkijos vadovų politinės ambicijos, siekimai vesti savarankišką politiką, užimti vietą tarp didžiųjų valstybių. Realiausiu veiksniu reikėtų laikyti Lenkijos valdančiųjų sluoksnių nenorą artimiau bendradarbiauti su Tarybų šalimi ir baimę dėl galimo karo su Vokietija grėsmės bei norą nuo jos bent laikinai apsisaugoti. 1933 m. gegužės 2 d. vyriausybės pavedimu Lenkijos pasiuntinys A. Visockis lankėsi pas A. Hitlerį. Tų pačių metų lapkričio 15 d. naujas Lenkijos pasiuntinys Vokietijoje J. Lipskis susitiko su A. Hitleriu. Bendrame komunikate paskelbta, jog abi pusės visus ginčijamus klausimus nutarė svarstyti derybų keliu, viena prieš kitą nenaudoti jėgos. Minėtas M. Litvinovo pasiūlytas TSRS ir Lenkijos deklaracijos projektas dėl Pabaltijo valstybių nepriklausomybės glaudžiai susijęs su Vokietijos ir Lenkijos komunikatu. Kaip tik po jo M. Litvinovas ir pasiūlė Lenkijai minėtą deklaracijos projektą. Lenkijos Liaudies Respublikos istorikai teigia, kad TSRS ir Lenkijos planai paskelbti minėtą deklaraciją sukėlė Vokietijos diplomatinį sluoksnių nerimą²¹. Deklaracija buvo įvertinta kaip priešiška Vokietijai. Stengtasi, kad ir Lietuvos vyriausybė nepritarėtų jai ir kartu neleistų pasirašyti. Vokietijos spauda tvirtino, jog Lietuvos pritarimas tokiam projektui „praktiškai reiškia Vilniaus klausimo atsisakymą“²². Vokietijos vyriausybė nedvi-

¹⁷ Ten pat, t. 16, p. 770, dok. 441.

¹⁸ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. М., 1969, т. 6, с. 158, док. 102.

¹⁹ Ten pat, p. 163, dok. 103.

²⁰ ДВП, т. 17, с. 149, док. 58.

²¹ Ł a p t e r K. Min. veik., p. 154.

²² Berlynas vėl nepagrįstai jaudinasi / Redakcijos straipsnis.— Lietuvos aidas, 1934, sausio 8.

prasmiskai leido suprasti Lenkijos politiniams vadovams, kad derybų dėl nepuolimo pakto tarp Lenkijos ir Vokietijos sėkmė priklauso nuo Lenkijos atsisakymo palaikyti Tarybų Sąjungos iniciatyvą. 1934 m. sausio 5 d. J. Bekas pavedė J. Lipskiui pranešti Vokietijos užsienio politikos vadovams, jog Lenkijos ir TSRS derybų negalima sutapatinti su bendro veikimo plano sudarymu Pabaltijo valstybių atžvilgiu. „Lenkija sudominta Pabaltijo klausimu,— pareiškė J. Lipskis,— bet tuo atveju, jei jis bus sprendžiamas apskritai, Lenkija nepaliks nuošalyje Vokietijos“²³.

Lenkijos vadovai laikėsi žodžio. Prieš J. Beko kelionę į Maskvą (1934 m. vasario 13 d.) Lenkijos užsienio reikalų ministro kabineto direktorius nurodė J. Lipskiui, kad jis pasikalbėjimuose su Vokietijos užsienio reikalų ministerijos atsakingais darbuotojais teigtų, jog J. Bekas Maskvoje nekalbės apie Pabaltijo deklaraciją, nelies klausimų, nukreiptų prieš Vokietiją, saugos, kad Lenkijos santykiai su TSRS nedarytų įtakos jos principinei užsienio politikos linijai²⁴.

Taigi Lenkijos mėginimai sureguliuoti santykius su Vokietija sudarė tas priežastis, dėl kurių Lenkija atsisakė garantijų Pabaltijo valstybėms. Lenkijos ir Vokietijos nepuolimo sutartis, oficialiai vadinama „Deklaracija dėl jėgos tarp Lenkijos ir Vokietijos nenaudojimo“, pasirašyta 1934 m. sausio 26 dieną.

Kaip į tuos įvykius reaguota Lietuvoje? Tik pasirašyta Lenkijos ir Vokietijos deklaracija buvo sveikinama. Sausio 29 d. „Lietuvos aidas“ pabrėžė, kad „jei Lenkija ir Vokietija, turėdamos tokį didelį ginčą, ryžosi spręsti jį taikos priemonėmis, tai jos negali kitaip elgtis kitų atžvilgiu“, kad Lietuva džiaugiasi dėl kiekvieno žingsnio, stiprinančio taiką Rytų Europoje, dėl gero kaimyniško sugyvenimo²⁵. Krikščionių demokratų „Rytas“ nuėjo dar toliau, pažymėdamas, jog Lenkijos—Vokietijos paktas rodo pavyzdį, kaip galima būtų tvarkyti Lietuvos ir Lenkijos santykius bent laikinai, jei negalima būtų susitarti galutinai²⁶. Tai buvo aiški aliuzija į 1933 m. prasidėjusius Lietuvos ir Lenkijos susitaikymo galimybių svarstymus.

Tačiau jau vasario pirmosiomis dienomis Lietuvos spaudoje perspausdinti Prancūzijos laikraščių straipsniai, kurie tą deklaraciją vertino labai neigiamai: tai Prancūzijos interesų paneigimas, deklaracija atveria duris aktyviai Vokietijos veiklai Austrijoje, ji skaldo Prancūzijos sukurtą sistemą Rytų Europoje, padės Vokietijai absorbuoti Austriją, vėliau vokiškąją Čekoslovakijos dalį. Sutartis su Lenkija Vokietijai reikalinga tol, kol ji tinkamai pasirengs A. Hitlerio grandiozinei programai Rytuose vykdyti²⁷.

Aiškiiai pasikeitė ir Lietuvos buržuazinės spaudos požiūris į tuos klausimus. Pabrėžiama, kad Lenkijos ir Vokietijos paktas plačiai atveria vartus Vokietijai Rytų Europoje ir gerokai keičia tos zonos politinę padėtį²⁸,

²³ Ł apter K. Min. veik., p. 154, 155.

²⁴ Документы и материалы... т. 6, с. 164, док. 105.

²⁵ Reikšmingas susitarimas / Redakcijos straipsnis.— Lietuvos aidas, 1934, sausio 29.

²⁶ Pakalniškis A. Vokiečių—lenkų paktas ir Lietuva.— Rytas, 1934, sausio 30.

²⁷ Lietuvos aidas, 1934, vasario 7, 10.

²⁸ A. N. Klaipėdos kraštas ir nacionalsocialistų Rytų politika.— Vairas, 1934, Nr. 3.

kad dabar jos revanšistinė politika iš Lenkijos Pamario nukreipta į Klaipėdą²⁹, kad Vokietijos spaudimas Lietuvai susijęs su deklaracijos pasirašymu³⁰.

Pavojus Lietuvai įžiūrimas tik iš Vokietijos pusės ir spaudoje labiau neatsispindi susirūpinimas dėl Lenkijos atsisakymo garantuoti Pabaltijo šalių nepriklausomybę drauge su Tarybų Sąjunga. Tai galima būtų paaiškinti keliomis priežastimis. Pirmoji iš jų būtų ta, kad Lietuvos diplomatai, kaip ir daugelis to meto Europos politikų, laikėsi nuomonės, jog karo pavojus tarp Lenkijos ir Vokietijos neišnyko, „koridoriaus“ klausimas tik laikinai atidėtas ir netrukus jis vėl iškils³¹. Lenkijos ir toliau tyko ne mažesnis pavojus kaip Lietuvos. Vokietijos įsitvirtinimas Pabaltijyje Lenkijai nepriimtinas, ir ji turi stengtis sutrukdyti jai įsigalėti Lietuvoje.

Antrąją priežastimi reikėtų laikyti gana intensyvią, nepriklausomai nuo Vokietijos vedamą Lenkijos politiką Pabaltijyje, siekiant sudaryti sąjungą su šiomis valstybėmis. Su Lietuva buvo svarstomos galimybės susitaikyti. Taigi Lietuvos politiniai vadovai Lenkijos grėsmės nekėlė į tokį pat lygį kaip Vokietijos. Tą jų poziciją dar daugiau sustiprino šie įvykiai. 1934 m. kovo 28 d. Tarybinė vyriausybė pasiūlė Vokietijai pasirašyti protokolą dėl Pabaltijo valstybių nepriklausomybės išsaugojimo. Vokietijos pasiuntiniui Maskvoje R. Nadolnui įteiktas protokolo projektas, kuriuo abi šalys turėjo įsipareigoti savo užsienio politikoje saugoti Pabaltijo šalių nepriklausomybę³². Tai buvo naujas Tarybinės vyriausybės žingsnis kovoje už taiką ir visuotinį saugumą. Jo tikslas — suvaržyti Vokietiją pažadu nenaudoti agresijos prieš Pabaltijo valstybes, pirmiausia prieš Lietuvą³³, su kuria Vokietijos santykiai vis blogėjo. Balandžio 14 d. M. Litvinovui duotas neigiamas atsakymas. Paaiškinta, kad Vokietija nematanti jokio pavojaus Pabaltijo šalims ir todėl tokį protokolą laiko nereikalingu³⁴.

Vokietijos atsisakymas garantuoti Pabaltijo valstybių nepriklausomybę padarė joms labai didelį įspūdį. Lietuvos valdančiųjų sluoksnių nuotaikos atsispindi tautininkų organe „Vaire“. Ten rašoma: „Aišku, kad Vokietija nori palikti laisvas rankas Pabaltijo atžvilgiu. Vokiečiai, žinoma, norėjo tai paslėpti. Bet štai Maskva gudriu manevru demaskavo vokiečių sumanymus“³⁵.

Lenkijos ir Vokietijos pozicija Pabaltijo respublikų atžvilgiu skatino Tarybinę vyriausybę toliau kovoti už jų saugumą. 1934 m. kovo 20 d. ji pasiūlė Lietuvai, Latvijai ir Estijai pratęsti nepuolimo sutartis. Balandžio 4 d. Maskvoje tuo reikalu pasirašyti protokolai. M. Litvinovas savo kalboje pabrėžė, kad Tarybų Sąjungos ir Pabaltijo respublikų pa-

²⁹ Roemeris M. Lietuvos—Baltijos padėtis tarptautinėje arenoje.— Vairas, 1934, Nr. 15.

³⁰ Vy g a n d a s [J. Purickis]. Politinės pastabos.— Vairas, 1934, Nr. 3.

³¹ Iš Vokietijos ir Lenkijos santykių užkulisų.— Lietuvos aidas, 1935, rugpjūčio 6; ДВП, т. 17, с. 123—124, док. 48.

³² ДВП, т. 17, с. 24, док. 94.

³³ Ten pat, p. 335, док. 65.

³⁴ Ten pat, p. 285, док. 139.

³⁵ Politinės pastabos.— Vairas, 1934, Nr. 5.

sirašyti aktai primins pasauliui, jog yra šalių, kurios savo internacionaliniu uždaviniu laiko taikos stiprinimą apskritai arba bent toje Europos dalyje, kur jos tai gali pasiekti³⁶.

Tuo laiku Lietuvoje dėl užsienio politikos krypties buvo kelios nuomonės. Viena iš jų — tai mėginimas sudaryti Pabaltijo šalių sąjungą ir kartu sustiprinti Lietuvos tarptautinę padėtį. Dalis tos nuomonės šalininkų pasisakė už Lietuvos, Latvijos ir Estijos sąjungą, kita dalis — už Pabaltijo valstybių ir Lenkijos sąjungą. Abi grupės įvertino Lietuvai gresiantį pavojų iš Vokietijos pusės, kiekviena stengėsi paveikti vyriausybę. Lietuvos buržuazinėje spaudoje vyko atkakli diskusija, keliami reikalavimai vyriausybei rasti būdų susitarti su Lenkija³⁷. Stipriai reikėsi ir santykių su Vokietija gerinimo šalininkai. Vyriausybės oficialioji politika buvo tokia: nebloginti santykių su Vokietija, gerinti juos su TSRS, tartis su Latvija ir Estija dėl sąjungos. Neoficialiai su Lenkijos atstovais svarstytos sąlygos, kuriomis būtų galima susitaikyti.

Mums svarbesnė oficialioji Lietuvos politika. Kaip minėta, viena jos sudėtinė dalis buvo santykiai su kitomis Pabaltijo šalimis. Pabaltijo sąjungos klausimas iškilo, tuojau pat atėjus į valdžią A. Hitleriui. Lietuvos vyriausybė 1933 m. laikėsi nuošaliai nuo jo, aiškindama, jog Lietuvai negresia iš Vokietijos joks pavojus, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos esą per daug skirtingos pažiūros, dėl kurių sąjunga negalima³⁸. Lietuvos vyriausybės pozicija buvo išdėstyta užsienio reikalų ministro D. Zauniaus paskaitoje „Dabartinė mūsų krašto padėtis užsienio politikos klausimuose“ (1933 m. kovo 14 d.). Joje pažymėta, jog Vokietija suinteresuota gyventi taikiai su visu pasauliu, kad „neturi jokių sumetimų daryti kokius nors žygius Klaipėdoje“ ir kad Lietuvai nereikia ieškoti jokių sąjungininkų³⁹. Tačiau vis labiau gresiant pavojui, 1934 m. vasario 24 d. D. Zaunius savo kalboje Estijos 16-ųjų metinių proga pareiškė sutinkąs kurti Pabaltijo valstybių sąjungą⁴⁰. Balandžio 25 d. ir gegužės 29 d. Lietuvos vyriausybė per savo pasiuntinius Rygoje ir Taline įteikė memorandumus Latvijai ir Estijai, kuriuose išdėstė savo pažiūras dėl bendradarbiavimo. Prasadėjo trijų valstybių delegacijų pasitarimai. Vienas iš pagrindinių klausimų, svarstytas pasitarimuose, — užsienio politikos derinimas⁴¹. Taip pradėta kurti Pabaltijo sąjungą. Kitą Lietuvos užsienio politikos dalį sudarė santykiai su TSRS.

Lietuvos pozicija Rytų pakto atžvilgiu

Tarybų šalis, iškėlusি iniciatyvą sudaryti nepuolimo sutartis ir jas pratęsti, norėjo sudaryti Rytų ir Vidurio Europos kolektyvinio saugumo sistemą, trumpiau — Rytų paktą. Tai regioninis susivienijimas savitarpio

³⁶ ДВП, т. 17, с. 233—234, док. 108.

³⁷ Plačiau žr.: Zepkaitė R. Diplomacija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919—1939 m. V., 1980, p. 229—245.

³⁸ Tautvydas I. Dėl Pabaltijo sąjungos. — Lietuvos aidas, 1933, gegužės 5, 6.

³⁹ Lietuvos aidas, 1933, kovo 15 / Zauniaus paskaitos turinys.

⁴⁰ Rytas, 1934, vasario 26.

⁴¹ Lietuvos aidas, 1934, liepos 10.

pagalbos pagrindu. Ji įkurti rūpinosi TSRS ir Prancūzija, vedusios derybas nuo 1933 m. rudens. Pagal TSRS pasiūlytą schemą Rytų pakto dalyvės turėjo būti Tarybų Sąjunga, Prancūzija, Belgija, Lenkija, Čekoslovakija, Lietuva, Latvija, Estija, Suomija. Vengdama sudaryti įspūdį, kad jis nukreiptas prieš Vokietiją, Prancūzija reikalavo įjungti ir Vokietiją. TSRS sutiko, bet su sąlyga, jei kuri iš pakto dalyvių pultų kitą jos narį, užpultajai karinę pagalbą teiktų kitos pakto dalyvės. Tarybinė diplomatija ypač daug dėmesio skyrė Pabaltijui, nes, jei ji užgrobtų hitlerinė Vokietija, Tarybų Sąjungos sienoms grėstų tiesioginis pavojus⁴². Dėl to ji teikė Pabaltijui savo garantijas, taip pat siekė ir Prancūzijos garantijų Pabaltijo valstybėms, taigi ir Lietuvai. Vadinas, itin svarbiu Lietuvai momentu TSRS ir Prancūzijos derybose dėl Rytų pakto reiktų laikyti Prancūzijos ir Tarybų Sąjungos diskusiją, kaip padėti Pabaltijo valstybėms, ypač Lietuvai, jei ji būtų užpulta. Prancūzijos diplomatai, norėdami apsaugoti savo kraštą nuo konflikto su Vokietija, siūlė, kad užpultai valstybei padėtų tik tiesioginiai kaimynai. Toks formulavimas trukdė Tarybų Sąjungai suteikti pagalbą Lietuvai, kuri nebuvo tiesioginė TSRS kaimynė. Tarybiniai diplomatai pasiūlė prancūzams, kad „Baltijos valstybės būtų skaitomos vienu vienetu“⁴³. Kitaip sakant, nors Tarybų Sąjunga neturėjo sienos su Lietuva, bet galėjo padėti jai kaip Pabaltijo sąjungos narei.

Taigi Pabaltijo sąjungos kūrimas 1934 m. buvo iš dalies susijęs su Rytų pakto sudarymu.

Tuo tarpu 1934 m. Lietuvos santykiai su Vokietija dar pablogėjo. Paaikškėjo, jog Klaipėdos krašto nacistai rengia sukilimą. 1934 m. vasario 8 d. Lietuvoje buvo paskelbtas Tautai ir valstybei saugoti įstatymas, iš esmės nukreiptas prieš nacistų veiklą Lietuvoje. Daugiausia politiniu pagrindu Vokietijos vyriausybė ėmėsi prieš Lietuvą nukreiptų ekonominių veiksmų: uždraudė įvežti sviestą (vietoj 5000 t nustatė tik 600 t), suvaržė maisto produktų prekybą mažojo pasienio susisiekimo keliu, trukdė Lietuvos prekių tranzitą per Vokietiją ir kt. Be to, pradėjo nuožmią antilietuvišką kampaniją per spaudą ir radiją.

Tokiomis sąlygomis Lietuvos vyriausybė palankiai sutiko Tarybų Sąjungos kuriamą Rytų pakta. Lenkijos Liaudies Respublikos istorikas A. Skšipekas ir tarybinis istorikas V. Sypuolas teigia, kad Lietuvos vyriausybė, sutikdama įsijungti į Rytų pakta, nekėlė jokių sąlygų⁴⁴. Deja, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos dokumentai to nepatvirtina.

Pasiūlymas įsijungti į Rytų pakta buvo išdėstytas Lietuvos užsienio reikalų ministrui D. Zauniui Zenevoje 1934 m. birželio pradžioje. Jis iš principo palankiai sutiko pasiūlymą, bet jį priimti sutiko tik su ta sąlyga, jei jį priims kitos Pabaltijo valstybės⁴⁵. Tai rodo tam tikrą Lietuvos

⁴² Сиполс В. Я. Внешняя политика Советского Союза 1933—1935 гг., с. 159.

⁴³ D. Zaunius 1934 m. birželio 20 d. pro memoria apie pasikalbėjimą su M. Litvinovu Zenevoje.— CVA, f. 383, ap. 7, b. 1557, l. 512—513.

⁴⁴ Skrzypek A. Min. veik., p. 171; Сиполс В. Я. Внешняя политика Советского Союза 1933—1935 гг., с. 190.

⁴⁵ CVA, f. 383, ap. 7, b. 1557, l. 513.

vyriausybės atsargumą, baimę iš karto užsiangažuoti, nežinant Latvijos ir Estijos, ypač Prancūzijos bei Anglijos pozicijos.

Birželio 30 d. S. Lozoraitis, naujas Lietuvos užsienio reikalų ministras, pareiškė Tarybų Sąjungos pasiuntiniui Kaune M. Karskiui, jog Lietuvos vyriausybė pritarianti Tarybinės vyriausybės taikiai iniciatyvai, bet joks tarptautinis aktas neturi pakenkti specifinei Lietuvos problemai, t. y. Vilniaus klausimui. Jei toks aktas sudarytų įspūdį, kad Lietuva keičia savo poziciją dėl Vilniaus, ji negalėtų jo sudaryti⁴⁶.

S. Lozoraitis pasiuntiniams Paryžiuje ir Maskvoje pavedė atidžiai sekti derybas dėl Rytų pakto ir žiūrėti, ar nebus priimta formuluoatė, implikuojanti Lietuvos teritorinio status quo pripažinimą, kuris Lietuvai būtų nepriimtinas. Jiems taip pat pavesta reziduojamų šalių užsienio reikalų ministerijose išaiškinti Lietuvos vyriausybės poziciją⁴⁷. Liepos 10 d. ją S. Lozoraitis išdėstė Prancūzijos pasiuntiniui, liepos 14 d. dar kartą pakartojo tarybiniam pasiuntiniui⁴⁸.

Pareikšdamas savo sąlygas, Lietuvos užsienio reikalų ministras labai bijojo, kad Lietuva, dėl jų negalėdama dalyvauti projektuojamoje sistemoje, neliktų už jos ribų ir neatsidurtų prieš pavojų visai viena.

Ko gi siekė Lietuvos vyriausybė, keldama tokias sąlygas? Pirmiausia, suprantama, tai buvo tradicinis jos oficialiosios pozicijos dėl Vilniaus išdėstymas. Tačiau būta ir antrosios to klausimo pusės. Neoficialiai svarstant galimybes Lietuvos ir Lenkijos santykiams sureguliuoti, Lietuvos diplomatai reikalavo, kad Lenkija padarytų nuolaidų dėl Vilniaus, Lenkijos — norėjo užmegzti su Lietuva politinius santykius, neliesdami Vilniaus klausimo. Dėl to kyla mintis, ar Lietuvos vyriausybė nemėgino pasinaudoti susidariusia padėtimi ir gauti Prancūzijos bei Tarybų Sąjungos paramą santykiuose su Lenkija. Tai minčiai pagrįsti neturime tiesioginių įrodymų, tačiau ją kelti leidžia šie faktai: 1) Prancūzija ir ypač Tarybų Sąjunga buvo suinteresuotos, kad Lietuva dalyvautų Rytų pakte; 2) jų diplomatai, kalbėdamiesi su Lenkijos vadovais dėl Rytų pakto, negalėjo neliesti Lietuvos ir Lenkijos santykių, juo labiau kad šį klausimą kėlė ir Lenkija. Kiek galima spręsti iš negausių Lietuvos užsienio reikalų ministerijos dokumentų, ji tai darė griežtai: kadangi Lenkija nepalaikė diplomatinių santykių su Lietuva, tai atsiskandinėjo įsijungti į Rytų paktą⁴⁹; jos diplomatai netgi siūlė sudaryti jį be Lietuvos⁵⁰.

Tarybų Sąjungos, taip pat ir Prancūzijos diplomatų padėtis dėl tikių prieštarų reikalavimų buvo nelengva: negalima buvo eliminuoti nei Lietuvos, nei Lenkijos. Tarybų Sąjunga į Lietuvos ir Lenkijos santykius, kurių dalį sudarė Vilniaus klausimas, žiūrėjo tradiciškai. Pripažindama Lietuvos suverenitetą dėl Vilniaus, Tarybinė vyriausybė ga-

⁴⁶ Ten pat, l. 187.

⁴⁷ Ten pat, l. 485.

⁴⁸ Ten pat, l. 462—463.

⁴⁹ 1934 m. rugsėjo 13 d. S. Lozoraičio telegrama iš Ženevos.— Ten pat, l. 190.

⁵⁰ 1934 m. rugsėjo 15 d. S. Lozoraičio telegrama iš Ženevos.— Ten pat, l. 186.

rantavo, kad Rytų pakte nebus jokių nuostatų, pažeidžiančių Lietuvos teises⁵¹.

Lietuvos santykiai su Prancūzija pagerėjo. 1933—1934 m. Lietuvos karinė vadovybė pirkė Prancūzijoje gana daug ginklų⁵². Lietuvos diplomatai ypač daug dėmesio kreipė į Prancūzijos nuomonę įvairiais užsienio politikos klausimais. Išaugo jos pasiuntinybės reikšmė Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje. Tai atspindi ir Prancūzijos reakcija į Lietuvos iškeltas sąlygas dėl Rytų paktą. 1934 m. liepos 18 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius A. Ležė (Leger), kalbėdamasis su Lietuvos pasiuntiniu Paryžiuje P. Klimu, pažymėjo, kad Rytų pakte visai nebus kalbama apie sienas. Visos juridinės Lietuvos pozicijos santykiuose su Lenkija buvo labai atidžiai apsvarstytos ir numatyta, jog paktas niekuo nepalies Lietuvos teisinės padėties⁵³.

Tuo tarpu Lenkijos vyriausybė 1934 m. rugsėjo 27 d. oficialiame ekspozė Prancūzijai pažymėjo negalinti imtis vykdyti Rytų paktą projekte numatytų pasižadėjimų toms valstybėms, su kuriomis nepalaiko diplomatinių santykių⁵⁴. Jos laikraštis „Laikas“ („Czas“) pabrėžė, kad, norint suteikti Rytų paktui kažkokią vertę, pirmiau turi būti sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykiai. Kol to nebus, ką nors garantuoti Lietuvai negali nei Lenkija, nei jos sąjungininkai⁵⁵.

Gelbėdami padėtį, Prancūzijos diplomatai dar mėgino įtikinti Lenkiją, kad paktas tarp jos ir tų šalių, su kuriomis nepalaiko diplomatinių santykių, neveiksias tol, kol jie bus užmegzti⁵⁶.

Plačiau nagrinėti Lenkijos poziciją Rytų paktą atžvilgiu neįeina į šį straipsnį; bet aiškumo dėlei trumpai reikia pasakyti, jog jos santykiai su Lietuva nebuvo svarbiausia kliūtis įsijungti į regioninę kolektyvinio saugumo sistemą. Toks žingsnis jai galėjo trukdyti siekti „didžiosios“ valstybės vaidmens, neatitiko jos antitarybinių, derinamų su hitlerine Vokietija, planų. Jos abi sutartinai žlugdė Rytų paktą⁵⁷.

Neigiamas Lenkijos ir Vokietijos požiūris į Rytų paktą, įtempti Lietuvos ir Vokietijos santykiai vertė Lietuvos vyriausybę jo laikytis. Palankiai apie paktą atsiliepė S. Lozoraitis per savo vizitą į Maskvą 1934 m. rugpjūčio mėnesį⁵⁸. Gruodžio mėn. P. Klimas Prancūzijos užsienio reikalų ministerijoje pareiškė, kad Lietuva pritaria Rytų paktui ir, „be abejonės, jį palaikys“⁵⁹.

1935 m. Europos politinis gyvenimas pasikeitė. Sausio mėn. praves-tas plebiscitas Saro krašte atidavė jo likimą į Vokietijos rankas. Si gā-

⁵¹ S. Lozoraitis 1934 m. rugpjūčio 22 d. pro memoria.—Ten pat, b. 1566, l. 5—6.

⁵² Susirašinėjimas su Krašto apsaugos m-jos ginklavimo skyriaus viršininku.—Ten pat, ap. 9, b. 106, l. 41—42, 46—48, 57.

⁵³ Ten pat, l. 450.

⁵⁴ Ten pat, l. 125—127.

⁵⁵ Str. „Modyfikacija paktu Wschodniego“.—Czas, 1934, 18 listopada.

⁵⁶ Prancūzijos vyriausybės atsakymas į Lenkijos ekspozė.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 1557, l. 35—38.

⁵⁷ Skrzypek A. Min. veik., p. 174; Сиполс В. Я. Внешняя политика Советского Союза 1933—1935 гг., с. 192—193.

⁵⁸ Navickas K. Min. veik., p. 122—123.

⁵⁹ 1934 m. gruodžio 14 d. P. Klimo pranešimas.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 1557, l. 70.

lutinai atsisakė dar likusių Versalio sutarties suvaržymų, paskelbė visuotinės karo tarnybos prievolę, baigė lygintis su Anglija karo aviacijos srityje. Atėjus į valdžią reakciniams sluoksniams, Prancūzija pasuko į Anglijos pusę, kuri ieškojo būdų susitarti su Vokietija. Prancūzijos vadovai pradėjo sabotuoti derybas su TSRS dėl Rytų pakto, atsisakė pagal jį teikti pagalbą Pabaltijui ir Čekoslovakijai, vėl ėmė siūlyti dvišalius aktus. Tai darė įtaką Pabaltijo valstybėms.

1935 m. balandžio 6 d. tarybiniai diplomatai paklausė Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybes, ar jos sutiksiančios dalyvauti Rytų pakte be Lenkijos ir Vokietijos. Kadangi tai lietė visas Pabaltijo valstybes, užsienio reikalų ministerijos balandžio 10—11 d. surengė pasitarimą Rygoje⁶⁰. Lietuvos atstovas J. Urbšys (tuomet politikos departamento direktorius) pareiškė, jog Lietuva dėl pavojaus iš Vokietijos nori turėti saugumo garantijų ir yra linkusi priimti TSRS pasiūlymą, jei ir Prancūzija sutiks jai teikti pagalbą. J. Urbšio pareiškimas buvo griežtai sukritikuotas. Latvijos ir Estijos atstovai pabrėžė, kad, jų turimomis žiniomis, Vokietija nesirengia komplikuoti savo padėties atsiimdama Klaipėdą. Vienos Lietuvos prisijungimas prie Rytų pakto kaip tik sukeltų Vokietijos pyktį, o tai padidintų pavojų Lietuvai. Jie tvirtino, jog Prancūzija niekada dėl Lietuvos nepradės karo su Vokietija, o Tarybų Sąjunga jai padėti negalės, nes nei Estija, nei Latvija nepraleis per savo teritoriją Raudonosios Armijos dalinių. Latvijos ir Estijos atstovai pasiūlė vyriausybių atsakymą atidėti iki užsienio reikalų ministrų konferencijos Kaune gegužės 6—8 dieną. Lietuvos vyriausybė balandžio 12 d. priėmė pasiūlymą ir apie tai informavo Tarybų Sąjungos pasiuntinį M. Karskį. Iki to laiko Prancūzija atsisakė toliau kurti Rytų paktą ir sutiko pasirašyti su Tarybų Sąjunga savitarpio pagalbos sutartį. Gegužės 2 d. pasirašyta savitarpio pagalbos sutartis su Prancūzija, gegužės 6 d.— su Čekoslovakija. Gegužės 5 d. M. Karskis pareiškė S. Lozoraičiui, kad Tarybinės vyriausybės balandžio 6 d. pasiūlymas nebeaktualus⁶¹.

Taigi Tarybinė vyriausybė susidūrė su pozicija didžiųjų kapitalistinių valstybių, kurios į pirmą vietą kėlė siaurus klasinius interesus ir nenorėjo į saugumo sistemą įsileisti Tarybų šalies, siekė izoliuoti ją ir palengvinti vokiečių fašizmui užpulti. Tokiomis sąlygomis ir savitarpio pagalbos sutartys su Prancūzija bei Čekoslovakija buvo didelis tarybinės diplomatijos laimėjimas. Kartu su nepuolimo sutartimis, pasirašytais su kitomis valstybėmis, tarp jų su Lenkija ir Vokietija, jos kurį laiką garantavo Tarybų šalies saugumą, sudarė jai sąlygas kurti socializmą.

Išvados

1. 1933—1935 m. Europoje kūrėsi nauja politinė konsteliacija. Formavosi naujas karo židiny. Jį sudarė hitlerinė Vokietija, mėginusi atkurti

⁶⁰ Pabaltijo užsienio reikalų ministerijų atstovų pasitarimo medžiaga.— Ten pat, b. 1673, l. 40—45.

⁶¹ Ten pat, l. 6.

karinį potencialą, atvirai skelbusi savo revanšistinius ir grobikiškus siekimus, užsienio politiką grindusi antitarybiniais lozungais.

2. Tarybinė vyriausybė, norėdama garantuoti Tarybų šalies saugumą, kad sudarytų sąlygas socializmui kurti, taip pat padėdama kitoms šalims gintis nuo gresiančios agresijos, vykdė nuoseklią, ryžtingą taikos politiką — su kaimyninėmis šalimis sudarė nepuolimo ir neutraliteto sutartis, kūrė regioninį kolektyvinį saugumą. Didelis tarybinės diplomatijos laimėjimas buvo nepuolimo sutartis su Prancūzija ir Lenkija.

3. Lietuva, kaip ir kitos mažosios valstybės, buvo priklausoma nuo bendrosios tarptautinės padėties. Ji negalėjo vesti savarankiškos politikos, buvo priversta nuolat laviruoti ir ieškoti tinkamiausios išeities. Blogejant Lietuvos santykiams su Vokietija, stiprėjant šios kėslams prieš Lietuvos teritorinę neliečiamybę, tinkamiausia išeitis buvo gerinti santykius su Tarybų Sąjunga, įsijungti į jos kuriamą regioninio kolektyvinio saugumo sistemą.

4. Suprasdama sąlygų diktuojamą būtinybę, Lietuvos fašistinė vyriausybė pritarė Tarybų šalies kovos už taiką bei kolektyvinį saugumą idėjai, bet ir šiuo atveju atidžiai sekė Vakarų didžiųjų valstybių, ypač Prancūzijos, svyravimus. Jos pozicija Rytų pakto atžvilgiu veikė ir Lietuvos fašistinės vyriausybės nusistatymus. Įsijungti ji sutiko tik tada, kai Prancūzija aiškiai palaikė pakto idėją ir aktyviai dalyvavo kuriant jį. 1935 m. Lietuvai nemažą įtaką darė Latvija ir Estija.

5. Įsijungti į Rytų paktą Lietuvos vyriausybė sutiko tik su sąlyga, kad jokiame sutarčių formuluotėje nebūtų juridiškai pripažinta Lietuvos teritorijos faktinė padėtis (be Vilniaus). Taip elgdamasi, ji a) gynė savo oficialią poziciją dėl Vilniaus, b) tikėjosi pakto organizatorių paramos neoficialiose derybose su Lenkija dėl santykių sureguliuavimo.

БОРЬБА СССР ЗА МИР И КОЛЛЕКТИВНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ В 1933—1935 гг. И ЛИТВА

Р. ЖЕПКАЙТЕ

Резюме

В 1933—1935 гг. в Европе происходила перегруппировка политических сил, создавалась новая политическая обстановка. Пришедшие к власти националисты стремились восстановить военный потенциал Германии, провозглашали милитаризм и реваншизм, свою политику обосновывали антисоветскими лозунгами. В первую очередь опасность грозила ближайшим соседям Германии. В Европе создавался очаг новой мировой войны.

В условиях новой международной обстановки главной целью внешней политики Советского правительства являлось сохранение мира, необходимого для строительства социализма. Борьбу за мир Советское правительство вело путем заключения договоров о ненападении и нейтралитете с соседними государствами, путем создания системы коллективной безопасности — Восточного пакта. Важным достижением советской дипломатии являлись договора с Францией, Польшей, Италией, установление дипломатических связей с США.

В статье анализируется политика правящих кругов Польши. Характерной чертой этой политики являлось стремление играть роль «великой» державы, заняв руководящее положение в политике Восточной Европы. Значительное место отводится анализу отношений Польши с Германией: усилия отвратить агрессию, заключение договора о ненападении.

падении от 26 января 1934 г., согласование действий на международной арене, анти-советское направление польско-германских отношений.

В такой обстановке положение Литвы являлось особенно сложным, так как ее отношения с Польшей находились в конфликтном состоянии с 1920 г. Кроме того, эти отношения осложнялись из-за стремления Польши играть руководящую роль в Прибалтике. С Германией отношения Литвы ухудшились из-за захватнических устремлений гитлеровцев в Клайпедском крае. Литва, как и другие малые государства, зависела от общего международного положения, должна была приспособляться к его конфигурациям и искать самый приемлемый для себя выход. В создавшихся условиях литовское правительство наилучший выход видело в присоединении к Восточному пакту. Свое согласие присоединиться к пакту оно связывало с условием: в документах пакта не отражать фактической территории Литвы (без Вильнюса). Оно считало, что речь о фактической территории будет означать признание Литвой Вильнюса за Польшей.

Значительное влияние на позицию Литвы оказывала политика западных держав, особенно Франции, но она до апреля 1935 г. постоянно высказывалась за присоединение к пакту.